

Chronicle

Jubilující profesor Milan Jelínek

MARIE KRČMOVÁ
(Brno)

V červnu 2013 dosáhne úctyhodné devadesátky emeritní profesor bohemistiky na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně PhDr. Milan Jelínek, CSc., mj. i člen redakce tohoto časopisu. Jeho životní osudy připomněly dřívější jubilejní stati v ČR i v zahraničí, k takto významnému výročí a na stránkách časopisu věnovaného stylistice, jíž se jubilant mj. věnoval, připomeneme proto především jeho přínos v této disciplíně.

Milan Jelínek se narodil v Brně 22. 6. 1923 a s tímto městem je spojen celý jeho život. Za války byl totálně nasazen, zapojil se do odbojového hnutí a konec války jej zastihl v nacistickém vězení. Po válce vystudoval obory čeština, ruština a srbochorvátština na brněnské filozofické fakultě a po krátkém působení na střední škole, práci redaktora brněnských novin Rovnost a pracovníka brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český zakotvil na fakultě jako asistent, odborný asistent (CSc. 1958), docent (1960) a posléze profesor (1964). V první polovině 60. let 20. století působil také v zahraničí (Greiswald, Paříž) a podílel se na chodu školy jako děkan fakulty (1962–1965) a prorektor univerzity (1966–1970). Pro veřejné působení byl v r. 1970 s nástupem „normalizace“ zbaven funkce a r. 1971 donucen k odchodu z univerzity; zároveň mu bylo znemožněno publikovat – v té době publikuje většinou pod zapůjčenými jmény. Jako odborný pracovník Ústavu pro jazyk český pak pracoval v ústraní až do odchodu do důchodu (1983). V letech totality tento velmi aktivní člověk

nezahálel, od konce 70. let se zapojil do vydávání samizdatové literatury a v 80. letech také spolu s rodinou organizoval bytové filozofické semináře. Po r. 1989 se vrací do veřejného života jako rektor Masarykovy univerzity (1990–1992), je u zrodu Slezské univerzity v Opavě (založena 1991), znovu přednáší na Filozofické fakultě, vede diplomní i doktorské práce, je členem různých jmenovacích komisí atd. Znovu odchází do důchodu v r. 1998, avšak i pak veřejně působí, publikuje, vede doktorandy. Poslední léta věnuje pozornost hlavně přípravě vzpomínek, které by ukázaly prizmatem jeho osobní zkušenosti dobu, kterou mu bylo dáno prožít.

Napsali jsme, že životní data jubilanta byla už dříve připomínána. Základní fakta jsou však i tu, kde hodláme upozornit na jeho odbornou činnost v oblasti stylistiky, nutná: Umožňují pochopit, proč se autor po počátečním rozletu odmlčel, proč dlouhou dobu z jeho pera mohly vycházet (a to ještě pod zapůjčenými jmény) jen drobné příspěvky nebo příspěvky v účelových nákladech, a také proč se jeho odborné zájmy štěpily do více okruhů, i když obecným přístupem propojených, a proč se jeho myšlenky rozdrobily i v posledních dvaceti letech do různě rozsáhlých studií, ale nevytvořily skutečně velkou syntézu. V dvacetiletí 1970–1989, kdy k tomu měl už dostatek předběžných znalostí a odborných zkušeností, byl umlčen, ztratil tedy širší obec příjemců, pro něž by měl definitivní znění svých názorů o oboru formulovat. Jistě mohl psát, ale psaní bez možnosti publikovat a o názorech diskutovat (a Jelínek byl vždy nadšeným diskutérem, který myšlenky, včetně vlastních, pokládal vždy za podnět k dalšímu promýšlení) by nebylo skutečným řešením. Toto nešťastné období však bohatě využil k vybudování jedinečné databáze puristických názorů a zákazů od 19. století včetně jejich dílčích realizací, prohluboval a formuloval samostatné, velmi moderní postoje k různým změnám jazyka a sledoval proměny názorů na jazykové inovace, tak jak je při studiu pramenů i kontaktu s vyjadřovací praxí poznával. Český jazykový purismus, pro nějž kořeny zájmu najdeme již v orientaci jeho kandidátské práce na jazyk národního obrození, hlavně jeho syntax, je zejména v posledních desetiletích Jelínkem důsledně včleňován do širšího evropského rámce podobných myšlenkových hnutí. Upozorňuje také na to, jak se vnější zásahy do jazyka, včetně puristických, odrážely ve stavu textů. Je tu patrné propojení se stylistikou, především stylistikou jazykovědnou. K vlastní syntéze v podobě monografií byl tedy více než připraven. Po r. 1989 byl však zavalen jinými povinnostmi, a tak jeho myšlenky musíme hledat v několika rozsáhlých studiích, které jsou součástí

větších kolektivních děl: Stylistika tvoří samostatný oddíl v Příruční mluvnici češtiny z r. 1995, studie o Purismu (vyšla nejprve německy) je česky k dispozici v knížce Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky (2007). Kromě toho vznikaly studie o dílčích problémech. Konkretizaci a aplikaci na jazykovou praxi pak nacházíme v množství drobných příspěvků v denním tisku i odborných časopisech, které se vyjadřují ke konkrétním otázkám proměn jazyka a zprostředkovaně i k otázce spisovnosti. Můžeme říci, že spojení teoretických zásad s vyjadřovací praxí je jednou z deviz Jelínkova odborného působení od počátku až po poslední léta.

Stylistika se stala pro Jelínka životním osudem. Jako vědecký aspirant profesora Trávníčka, který obor vnesl v Brně do vysokoškolského studia bohemistiky, se Jelínek ujímá jeho výuky kolem r. 1960. Nebyl mu cizí: Již v roce 1957 v knize *O Jazyku a stylu novin* zúročil jak své redaktorské zkušenosti, tak základní teoretické znalosti oboru a už v té době je patrné jeho zaměření na jazykovědnou stylistiku, tedy na sledování výběru a funkce jazykových prostředků v textech. Když píše o jazyku a stylu, mají důležité místo právě rozborů užívaných jazykových prostředků, citlivě hodnocené na pozadí dobových norem vyjadřování, které se neomezují na pouhou kodifikaci. Měl k tomu blízko mj. jako editor především autorů spojených s Brnem. A ukazují to jednak statí, v nichž rozebírá jazyk a styl různých osobností, nejen literárních tvůrců (např. L. Hořké, J. Fučíka, F. X. Šaldy, J. Pekaře, J. Šabaty, M. Urbana, A. Nováka, O. Suse a vícekrát z různých aspektů T. G. Masaryka a V. Havla), jednak jednotlivé studie o jazyku a obecněji o stylizaci různých, zejména odborných textů, které mají také praktické vyústění. Další okruh tvoří studie o jednotlivých, z hlediska teoretického uchopení české stylistiky sekundárních stylech, v nichž reagoval také na nově nastolované otázky specifika různých typů komunikace (styl mužský a ženský, styl epistolární apod.). Ze znalostí a zkušeností vytěžil v posledních letech navíc studie metodologické povahy.

Jelínkovy názory se samozřejmě vyvíjely a zrály. Do oboru vstupuje drobnými příspěvky už kolem r. 1950. Z hlediska metod práce, které jsou pro další vývoj osobnosti jubilanta podstatné, je v nich významná důsledná opora o rozbor jazyka ve funkčním pojetí a zakotvení do širších lingvistických souvislostí. Recenze vznikajících publikací i rozborů konkrétních textů jsou podnětem pro promýšlení obecnějších otázek. Spolu s mladými pražskými lingvisty je v r. 1954 u počátku českého chápání publicistického stylu jako samostatného stylu funkčního, všímá si různých pojetí termínu styl ve velkých

evropských kulturách a k tomuto tématu se na jiné úrovni vrací v 90. letech na stránkách tohoto časopisu. Stylistická teorie je mu výzvou i proto, že jde o obor velmi otevřený, kde jsou možné, a dokonce žádoucí, různé přístupy. Zejména to vidíme v jeho již zmíněné *Stylistice* (1995), kde Jelínek především vyjadřuje názor, že styl je záležitostí řeči, nikoli jazyka (i když neodmítá možnosti zobecnění) a mluví v této souvislosti o promluvovém stylu a promluvových typech. Operuje s pojmem *stylotvorných faktorů*, ale jeho škála takových faktorů je poněkud odlišná od běžně užívané, a tím vzniká i jiný soubor objektivních stylů (s. 767–768): *styly projevů mluvených x styly projevů psaných (tištěných)*; *styly projevů mluvených nepřipravených x připravených*; *styly (přímo a zprostředkovaně) kontaktní a nekontaktní*; *styly adresní*; *styly monologické x dialogické*; *styly oficiální x familiární*; *funkční styly věcné x estetizované*; *styly komunikačně nezávislé*; v tom je patrna návaznost na myšlenky Pražské školy, jež ho již jako mladíka oslovily. Každý z faktorů je v následujícím výkladu vysvětlen s vhodnými příklady, sám přehled je však hlavně podnětem pro další promyšlení, upřesňování autorem i dalšími lingvisty. Podobně je tomu s faktory subjektivními (719n.), kde posléze dochází k odlišení stylů mužských a ženských, stylů různých věkových skupin, stylů rozlišených vzdělaností původce, stylů profesních, zájmových, ideologických, a také psychologických stylů trvalých a situačních. I v tom je vidět osobní pohled autora a nevyslovená výzva, aby byly tyto faktory dále v souvislosti s růzností vznikajících textů dokumentovány. Z tohoto širšího pojetí vychází pak Jelínkův přehled funkčních stylů (s. 727), který se opírá o komunikační funkce sdělení a je netradičně rozpracován už na úrovni základních stylů do 12 typů, které mají většinou ještě podtypy. Reflektuje se tak tendence stylistiků postupně věnovat více pozornosti stylu jednotlivých žánrů, liší se však od české tradice, kde se počítá (také v didaktické aplikaci) dříve jen se čtyřmi, nyní spíše se šesti základními styly, majícími ovšem také podtypy.

Výrazným přínosem Jelínka k teorii stylu je pojem *konkurenční množiny*, množiny prostředků, které pro plnění konkrétní komunikační potřeby nabízí nejen jazykový systém: pojem je i v lingvistickém rámci širší než klasicky uváděná synonymie, důležité také je, že jsou zde konkurenční množiny představeny nejen v rámci jediné jazykové roviny, ale napříč, neboť do konkurence vstupuje např. jak možnost lexikálního vyjádření, tak využití obligatorní nebo aktualizované syntaktické konstrukce, mnohdy však i využití prostředků morfologických a foneticko-fonologických. Rozbor konkurentů existujících

mezi znaky různých kódů i uvnitř kódu jazykového je dokumentován ve Stylistice na českém materiálu, jde však o pojem velmi obecný. Vlastní stylové normy jednotlivých typů komunikace se však už v textu – zejména i pro omezený rozsah daný uvedenou knihou – neřeší.

Jelínek ve Stylistice sumarizoval své myšlenky shrnující i inspirace ze zdrojů, českých i zahraničních, s nimiž je důvěrně seznámen. Bohužel však typ publikace (zařazení do souborné mluvnice) neumožnil ani explicitní vyrovnání se s dosavadní tradicí, ani poznámkový aparát, který by byl příjemci dalším vodítkem. Autor v diskusích předpokládal další vlastní rozpracování tématu, ale zatím k němu nedošlo.

Jelínek je výraznou osobností stylistického bádání českého, ale i slavistického. Po r. 1989 se účastnil mnoha vědeckých konferencí v Česku, rád zajížděl na mezinárodní konference zejména do Polska a na Slovensko, diskutoval a ochotně předával podněty a sám je, i když kriticky, přijímal. Jeho odborný přínos je tak širší, než bychom mohli na základě bibliografie, která je neblaze poznamenána roky vynuceného mlčení, soudit. Děkujeme za vše, co pro obor, a nejen pro něj, dělal a dělá.

U příležitosti takto významného výročí je vhodné představit publikační činnost jubilanta. Vybíráme zde s ohledem na periodikum Stylistyka jen rozsáhlejší příspěvky se stylistickou tematikou.

Odborný styl. *Slovo a slovesnost* 16, 1955, s. 25–37.

O jazyku a stylu novin. Praha 1957.

Syntaktické tendence odborného stylu. *Čs. terminologický časopis* 2, 1963, s. 65–84.

K teoretickým otázkám srovnávací stylistiky slovanských jazyků. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 11, 1963, s. 93–106.

Definice pojmu „jazykový styl“. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 13, 1965, s. 43–53.

Postavení hovorového stylu mezi styly funkčními. *Slovo a slovesnost* 27, 1966, s. 104–118.

Stylové rozpětí současné spisovné češtiny. *Naše řeč* 52, 1969, s. 111–126.

Vývoj obecných stylů v novodobé spisovné češtině. In: *O české literatuře a jazyce*. Brno 1970, s. 221–243.

- Konkurence mezi substantivním kondezátorem a větným schématem v obrozen-
ské češtině (na materiálu odborných textů). *Sborník prací filozofické fakulty
brněnské univerzity A 18*, 1970, s. 35–48.
- Die stilistische Spannweite der heutigen tschechischen Schriftsprache. In: *Stili-
stik und Sociolinguistik*. Berlin 1971, s. 54–72.
- Tzv. subjektivní styly a jejich zobrazování v uměleckých textech. In: Jeřábek
D., Kopecký M., Palas K. (eds.). *Literárněvědné studie. Prof. Josefu
Hrabákovi k šedesátinám*. Brno 1972, s. 337–349 (pod jménem Jana
Jelínková).
- Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty).
In: *Stylistické studie II. UJČ*, Praha 1974, s. 1–129.
- Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace.
In: Kuchař J. (ed.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické
společnosti*. Praha 1979, s. 109–121.
- O funkčním stylu literárněkritickém. In: *Umění a kritika*. Brno 1980, s. 131–143.
- Kultura fyzikálního textu. In: *Nové impulsy. Seminární materiály 4*, Brno 1983,
s. 3–53.
- Kultura spisovného jazyka a styl informačních a propagačních textů. In: *Tiskové
prostředky v procesu práce s veřejností*. Brno 1984, s. 18–33.
- Text a množiny konkurenčních prostředků. In: Ruščák F. (ed.). *Štylistické
otázky textu*. Prešov 1984, s. 26–53.
- Jazyk a stylistika propagačních brožur a publikací. In: *Klub práce s veřejností
IV*. Brno 1986, s. 21–36.
- Pojem funkčního stylu v řečové stylistice. In: Gajda S. (ed.). *Synteza w stylisty-
ce słowiańskiej*. Opole 1991, s. 13–19.
- Pojetí stylu u pražských strukturalistů. *Česká literatura 40*, 1992, s. 209–216.
- Problematika definice pojmu „styl“. *Stylistyka I*, 1992, s. 15–26.
- Stylistika. In: Kol., *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 1995, s. 701–782. 2. vyd.
1996.
- Styl epistolární. In: Pleskalová J., Karlík P., Rusínová Z. (eds.). *Pocťa Dušanu
Šlosarovi. Sborník k 65. narodeninám*. Boskovice 1995, s. 126–137.
- Výrazové prostředky koherentnosti textu. *Stylistyka IV*, 1996, s. 128–139.
- Styl administrativně-právní. In: Nebeská I., Macurová A. (eds.). *Jazyk a jeho
užívání. Sborník k životnímu jubileu O. Uličného*. Praha 1996, s. 240–250.
- Charakteristika stylu učebních textů. In: *Učební text – jeho funkce, produkce,
percepce a interpretace*. Praha 1996, s. 54–65.

- Existuje obecný styl ženský a mužský? In: Moldanová D. (ed.). *Žena – jazyk – literatura*. Ústí n. L. 1996, s. 297–302.
- Styl encyklopedických statí. In: Karlík P., Hladká Z. (eds.). *Čeština – univerzálie a specifika*. Brno 1999, s. 117–125.
- Volba mezi explicitností a implicitností ve verbální komunikaci. In: Čechová M., Moldanová D. (eds.). *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. Ústí n. L. 1999, s. 11–17.
- Syntaktická kondenzace jako charakteristický rys odborného stylu (na materiálu českých odborných textů). *Stylistika IX*, 2000, s. 93–102.
- Funkce a typy syntaktických kondenzátorů v odborných textech. In: Žemlička M. (ed.). *Termina 2000*. Praha 2001, s. 48–53.
- Le style des dialogues dans les proses dramatiques de Václav Havel. In: Fukač J., Pospíšilová Z., Mizerová A. (eds.). *Václav Havel as a Dramatist*. Brno 2001, s. 92–98.
- O potřebě verbonominálních spojení v intelektualizovaných textech vůbec a odborných zvlášť. In: Žemlička M. (ed.). *Termina 2000*. Praha 2001, s. 204–211.
- Styl dramatických textů Václava Havla. In: *Přednášky a besedy z XXXIV. běhu LŠSS*. Brno 2001, s. 74–89.
- Implicitnost a explicitnost komunikace a stylu. Stil 1*. Banjaluka–Beograd 2002, s. 45–53.
- Argumentace a umění komunikovat*. Brno 1999. Spoluredaktorství a autorství statí Z dějin řečnictví (55–74), Stylistické předpoklady úspěšnosti řečnického projevu (197–219), Výběr tématu a jeho strukturování (229–242), Syntaktická výstavba promluvy (243–267).
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002. Autorství hesel Aktualizace, Amplifikace, Antiteze, Apostrofa, Čistota jazyka, Disimilace textová, Epiteton, Faktor stylotvorný, Hříčka slovní, Katachreze, Kondenzace, Konkurence výrazová, Metonymie, Perifráze, Příznak stylový, Purismus, Styl, Styl dramatický, Styl esejistický, Styl funkční, Styl objektivní, Styl odborný, Styl oficiální a soukromý, Styl poetický, Styl prozaický, Styl publicistický, Styl subjektivní, Styl umělecký, Stylistika, Synekdocha, Vulgarismus, Zkratka; redakce dalších stylistických hesel.
- Konkurenční prostředky při vyjadřování času v češtině. In: *Čas v jazyce a v literatuře*. Ústí n. L. 2005, s. 19–22.
- Principy rozboru individuálního stylu. In: Jaklová A. (ed.). *Komunikace – styl – text*. České Budějovice 2006, s. 35–40.

Purismus. In: Pleskalová J., Karlík P., Krčmová M. (eds.). *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha 2007, s. 499–540.

Styl beletrizované korespondence mezi Janem Werichem a Jiřím Voskovcem: (Komentář ke Korespondenci I a II). In: Čornejová M., Kosek P. (eds.). *Jazyk a jeho proměny: Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno 2008, s. 70–85.

Úplná bibliografie jubilanta od počátku do r. 2004 je dostupná na <http://www.phil.muni.cz/wucj/home/publikace/bibliografie/Jelínek>, pokračování do r. 2006 v SPFFBU A 56, 2008, s. 152–155, poslední léta v SPFFBU – *Lingvistica Brunensia* 2013 (v tisku).